

О. О. Васянович

СУЧАСНИЙ СТАН ЗБЕРЕЖЕННЯ АРХАЇЧНИХ МЕТЕОВІРУВАНЬ НА ТЕРИТОРІЇ КИЇВСЬКОГО ПОЛІССЯ

У статті на основі польових матеріалів розглядаються вірування поліщуків Київщини, пов'язані з впливом на погоду (посуху, грозу, град, надмірні морози), які залишилися переважно у пасивному використанні жителів краю.

Ключові слова: Київське Полісся, народна метеорологія, вірування, магія.

Світоглядні уявлення через систему вірувань та повір'їв лежать в основі духовності будь-якого народу. У світогляді українців можна простежити три основні історичні шари: демонологічний, міфологічний та християнський. Перший відноситься до найдавніших часів, коли люди персоніфікували різні предмети, що їх оточували, вбачаючи в них демонів. В основі другого шару лежало обожнювання сил природи, створення певної ієрархії богів. Християнство абсолютизувало цю ієрархічність, намагаючись, якщо не зруйнувати стару світоглядну систему, то максимально пристосувати її до своїх потреб. Унаслідок цього утворився релігійний дуалізм, коли населення, сповідуючи християнську віру, залишається язичниками, зберігаючи могутній шар архаїчних вірувань.

Джерельною базою статті стали польові матеріали, зібрані автором протягом 2003—2008 рр. на Київському Поліссі, зокрема у населених пунктах Бородянського р-ну (Небрат, Пісківка), Броварського р-ну (Бобрик), Вишгородського р-ну (Жукин), Іванківського р-ну (Тетерівське, Феневичі), Києво-Святошинського р-ну (Мироцьке), Макарівського р-ну (Великий Карашин, Липівка, Осикове, Пашківка), Поліського р-ну (Красятичі), від переселенців з Вишгородського р-ну (Завалівка), Поліського р-ну (Варовичі), Чорнобильського р-ну (Залісся,

© О. О. ВАСЯНОВИЧ, 2016

Опачичі, Рудьки, Товстий Ліс). У статті розглядатимуться архаїчні метеорологічні вірування, які ще зберігає народна пам'ять, незважаючи на те, що вони вже втратили практичне застосування. Окремі вірування набули нових християнізованих рис, попри глибинний, архаїчний їхній зміст. Вважаємо, що насамперед, важливо з'ясувати суть терміна «архаїчний». У одинадцятитомному словнику української мови відмічено, що під цим словом можна розуміти стародавній, старовинний, а також той, що вийшов із загальнонародного вжитку, застарілий [Словник..., 1970, с. 64]. Зафіксовані метеорологічні вірування можна умовно згрупувати у два блоки: 1) призначені для сучасного використання та 2) збережені в пам'яті, які втратили практичне застосування.

Північна Київщина, віддалена від масових міграцій та ізольована від значних культурних впливів, до наших днів зберігає чимало давніх елементів у комплексі народної культури. Оскільки цей регіон безпосередньо не контактував з жодним неслов'янським народом і визначається вченими як можлива область етногенезу слов'ян [Баран, 1991, с. 28—42; 1998, с. 167—172]. Крім того, внаслідок свого географічного розташування та історичного розвитку, у зазначеному регіоні добре збереглися давні форми матеріальної та духовної культури. До того ж, цей край найбільше постраждав унаслідок аварії на Чорнобильській АЕС, що посилює тенденцію швидкого зникнення набутих поліщуками протягом століть народних знань, звичаїв та обрядів, скарбів усної та музичної творчості тощо.

Традиційні народні знання та вірування — результат багатовікового процесу культурної адаптації людини до навколишнього середовища.

Метеорологічні знання українців сформувалися унаслідок тривалого спостереження за природними явищами у певному екологічному середовищі за допомогою методів, доступних носіям традиційної культури. У минулому добробут поліщуків Київщини, як власне й інших народів, значною мірою залежав від погодних умов, що сформувало віру в особливу силу явищ природи, певним чином їхні надзвичайні властивості. Тому, за допомогою магічних дій, людина намагалася вплинути на природу та досягти поставленої мети: забезпечити родючість, захистити врожай, відвернути град, викликати дощ тощо. Таким чином, людина була не жертвою природи, а активним учасником впливу на неї. У минулому люди були впевнені, що за допомогою релігійно-магічних явищ можна досягти бажаного результату.

Намагаючись гарантувати врожай та уникнути небажаних погодних явищ, поліщуки широко послуговувалися магічними обереговими засобами, численними табу та обмеженнями щодо певних видів робіт у відповідні дні. Народні методи запобігання стихійних лих поліщуків надзвичайно різноманітні. Польові дослідження показали, що на Поліссі побутували різноманітні форми поганських обрядів впливу на погоду (доповнених у деяких випадках елементами побутового християнства).

В уявленні українців Київського Полісся склалися опозиційні групи, спрямовані на протиставлення одних погодних явищ іншим: *свій* — *чужий*, *вогонь* — *вода*, *велике* — *мале*. Однією з головних універсальних семіотичних позицій, на якій ґрунтуються численні охоронні ритуали, є просторова опозиція *внутрішній* — *зовнішній*, основний символічний зміст якої — виділення внутрішнього замкнутого простору, що гарантує захист від небезпеки зовнішнього світу.

У поліських обрядах викликання дощу жінки робили ритуальні обходи навколо села з магічно «сильними» предметами: іконами, корогвами, релігійними книгами та ін. Частіше такі обходи здійснювалися людьми разом із священником: *Було таке давно, що ходили з обхожденієм з батюшкою кругом села* (Красятичі). *Шоб дощ пішов молилися у церкві, колись обходили село з хрестом, з корогвами* (Мироцьке).

Інкони основні дієво-символічні функції покладалася на виготовлений у спеціальних умовах «обіденний» рушник, що виступав як сакралізована жертва. *Вдови спрадуть і вітчуть, моде до хреста віносить і батюшка йде до хреста. Рушника святили. Робили вдови зранку до вечора. Хрест у нас стояв на конці села, то они ходили кругом села і йшли до хреста. Це робили, шоб дощ пошов* (Товстий Ліє). З вірою у захисну силу обрядового полотна та силу магічного кола, які народна магія вживає традиційно проти нечистої сили, пошесті, звіра чи при відсутності дощу, пов'язані давні обряди

оперізування села, церкви полотном, намітками, рушниками, нитками тощо та обходів села, церкви з магічно «сильними» предметами. Дещо спрощений варіант викликання дощу набув поширення після запровадження християнства. Він також пов'язувався з обходами, проте обмежувався невеликим колом — ходою навколо церкви. *Кругом церкви ходили, шоб дощ пошов* (Варовичі).

Слід відзначити, що сама процесія, яка рухалася колом, уособлювала певну захисну колективну силу, яка у народній свідомості могла впливати на таємні природні процеси, на родючість, майбутній врожай, відганяти злих духів, що уособлюють хвороби, була здатна в засуху викликати дощ.

Значну групу метеорологічних вірувань, яка вписується у схему *свій/чужий*, складає вплив покійників на життя людей. Коли душа покидала тіло спокійно, то її стосунки з живими були нормальними. Душі померлих прилітали до живих родичів на частування в поминальні дні, піклувалися про живих, допомагали їм порадами. Коли ж людина помирала не своєю смертю, то до живих прилітала вже не душа, а приходив сам мрець. Серед багатьох народів поширені уявлення про те, що «нечисті» покійники, тобто ті, які померли не своєю смертю і були поховані на кладовищі, тобто у «чистому» місці, можуть накликати засуху, неврожай, епідемії, стихійні лиха тощо. Особливо небезпечним у Київському Поліссі вважали вішалника. *Якщо людина повісилася, так довгий час не буде дощу. Сорок день не буде* (Мироцьке).

За поліськими повір'ями нечистих покійників хоронили поза межами кладовища, у місцях, віддалених від людей, найчастіше, — на роздоріжжі. *Колись вешалников на могелках не ховали, а на розтинях, вівозили в сторону* (Феневичі). *Шоб дощ був, то на перехресних дорогах ховали [самогубців]* (Варовичі). Часто місця смерті або місця поховання самогубців закидали гіллячками, палицями, камінням, соломкою тощо. Це могли робити для того, щоб виділити нечисте місце, оберегти живих від мертвих.

Про те, що заложні покійники причетні до небесних вод, свідчать повідомлення з Чорнобильського району на Київщині, які стосуються Трійці та уявлень про русалок. За уявленнями поліщуків, саме вони тримали у себе дощі, тому під час засухи, на Русальному тижні очікували дощів. Коли дощу не було, то його належало викликати різноманітними способами саме на Русалі: *хлопці гладішкі покрадут у бабок по заборах до в колодезь повкідають* (Рудьки); *прийдут до могелок, перемолище отченаш і кажуть: «Господі, подай ти нам, мі просім жівіє, а ві нам мертвіє поможіть, шоб нам дощчик пошов»* (Стечанка); *із могілок будзеш іці дак готовець хлопці на каждом калодязі там де, ведро становят і це як доходзець вже як ідуць*

із кладбища, облівають вадою, щоб дощ ішов (Річиця) [Говірки..., 1996, с. 115, 327].

Для очищення десакралізованої землі кладовища потрібно було усунути причину засухи: зруйнувати могилу нечистого покійника. Інколи ці дії замінювали вириванням хреста з такої могили, що замінило викопування та викидання з могили тіла покійника-самогубця. Фізичне знищення могили нечистого покійника могло бути замінене ритуальним очищувальним актом поливання могили водою, який можна вважати символічним передаванням воді самого мерця. На Київському Лівобережжі у могилу самогубця кидали горщика, можливо, раніше він також мав бути з водою. *Шоб дощ пошов, то у могилу вешальника, убейци кидають горшка* (Жукин). Поливання могили нечистого покійника, особливо утопленика, також було досить поширеним на Київському Поліссі, про що свідчать наші польові записи. *Як засуха, шоб дощ пошов, треба ти втопленика поливати водою. Кожен день, хоча б з тиждень, потрошку лити* (Завалівка).

Досить часто для викликання дощу використовували осіку, яка займала провідне місце у віруваннях українців, як могутній оберіг від нечистої сили (відьом, упирів) [Беньковский, 1898, с. 7—8]. *Возьметь осикових голлючок і вішалнику застромлеть у могилу, а тоде води туди наллеть. Сказати: «На, ти, да дощ до нас допусти»* (Феневичі). *Вешальника на кладбищах не харонять, а як нема дашу, дак асінавага кола затесують і землю прабівають* (Рудьки).

Названа вище система магічних дій проти «нечистих» мерців свідчить про архаїчний характер народних вірувань, пов'язаних з уявленнями про душу, смерть та потойбічне життя. Тож не дивно, що вже й у минулому столітті їх фіксували як пережиткові явища, збережені у пам'яті народу, які набули значних впливів християнства. Помітна тенденція зменшення впливу цієї традиції, яка проявляється у ставленні односельчан до покійника-самогубці. Оскільки у поліських селах прийнято хоронити покійників біля родичів, то це призводить до того, що вони потрапляють поміж звичайними мерцями. Родичі померлих виготовляють фіктивні довідки про те, що ті хворіли, та добиваються дозволу від єпископів на здійснення поховань із священником.

До ритуальних дій, які відносяться до семіотичного ряду *свій/чужий* на Поліссі, можна віднести обряди, пов'язані з оранням русла річок, дороги, перекопуванням дороги, оборуванням села тощо. Варто відмітити, що тут учасниками були або дівчата, або вдови чи старі жінки, які мали забезпечити ритуальну «чистоту» обряду. *Дорогу орали жінчини. Разов три треба обойти і перехриститца і «Отче наш» помолитца, і сказати «Дай, Боже, шоб дощик ішов». Удвох тягли плуга, а третя орала — і зорвали дощ* (Красятячі). Ключовим

смисловим елементом обряду було те, що ритуальна оранка, на відміну від утилітарної, здійснювалася «собою», тобто у плуг запрягалися люди, лише у кількох випадках орали волами чи кіньми. Цікаві дії, які супроводжували основний ритуал: розплітання волосся учасницями, обмащування брудом, обливання водою, висівання маку-видюку тощо.

Таким чином бачимо, що в розглянутих ритуальних ситуаціях актуалізуються і такі значення магічного кола, як неперехідні межі для всього злого, збирання розрізненого в одне ціле, з'єднання, замикання та збереження цілісності. Отже, за допомогою магічного обходу українці створювали варіанти магічного кола, яке сприяло родючості, виконувало роль універсального оберега, забезпечувало недоторканість людини, що знаходиться у ньому, від всякої порчі ззовні. У таких обрядах актуалізується ідея виділення «свого» простору, замикання, відновлення межі між «своїм» і «чужим», отримання нової сили для боротьби зі злом. Хоча у більшості випадків ці дії набули християнського забарвлення, проте залишилися поганськими по своїй суті — виділення свого простору, якому ніщо не може зашкодити.

За уявленнями поліщуків здавна існувало протиставлення *вогонь — вода*. Образ вогню є одним з найпоширеніших у світовій символіці, адже він поряд з водою, землею і повітрям є стихією світотворення. Вода у народних уявленнях виступала джерелом життя, засобом магічного очищення. Якщо вода слугувала магічним засобом викликання дощу, то вогонь — навпаки, мав його зупинити. Тож і не дивно, що під час грози наші предки вдавалися до запалювання свічок, спалення верби, гілок ялинки чи сосни. А під час засухи молилися біля колодязя, обливалися водою тощо.

В українській обрядовості поширене акцентування ідеї *хрест-захист* у його численних варіантах: символічне хресне знамення рукою, запечатування навхрест могили, вірування в оберегові властивості «в'язаної хрестом» борони, сплетеного тину. Проте нас найбільше цікавлять ті хрести-обереги, які пов'язані з магічними функціями запобігання грози та граду, які українці Полісся як раніше, так і тепер, випалюють на стелі, сволюку чи одвірках Четверговою свічкою. *Хрещики на сволюці випалюють на Страсть од грому, шоб у цей дом гром не понав і шоб нехароше не заходило у дом* (Феневичі). На думку поліщуків, блискавка, яку посилає з неба Ілля Пророк, влучає в ті місця, де перебуває нечистий. У Іванківському районі нам вдалося записати таке народне оповідання про силу блискавки в боротьбі з чортівнею. *«Мішка Гутник розказував. Ішов вон із лісу і складав лучину. І находить хмара, а стоїть коло дороги такі дуб похіяляти. А воно: «Го-о-а!» Шо це таке, де це взялася ця людина?... Вон дивітца: на дубі, на голле хітаєтца нехароші із*

хвостом, із усем. «Го-о-а!» І тей гром у тей дуб і роздер. Гойдалося нехароше» (Феневичі). Непевне, саме тому ці хрестики випаляють при вході до хати, щоб туди не могла потрапити нечиста сила. Саме з цією ж метою закривали пічного комина. Якщо ж такої можливості не було, тобто, коли під час грози топили у печі, то належало з комина виставити рогачі. Як горить у пече і гроза, мігає, грімає, так вілошники ставляю в комін рогачами (Феневичі).

Особливо великого значення у Поліссі надавалося громовій свічці. Варто відмітити, що під час грози стрітенську свічку частіше використовували на Житомирщині та Рівненщині, а страсну — на Київщині. Сьогодні інформатори плутають роль кожної свічки, і переважно відмічають використання під час негоди стрітенської та страсної свічок. Свічку-громовицю [стрічальна свічка] світять, коли грім. Ходять з нею по хаті, щоб гром одійшов (Мироцьке). Страсну свічку світили як гроза була (Варовичі).

Як видно з польових записів, у більшості випадків свічку просто світили, проте інколи це робили перед вікнами, по кутах хати, на припечку, ходили по всій хаті або всьому обійстю. Як гроза йшла, то запалю свечку, пойду по хаті скрозь (Феневичі). Страсну свечку запалену віносілі надвор. На калідорчіку держалі, як гром іде (Залісся). Свічка освячена у Чистий четвер од грому. Страсний четвер. Ставлять под комен, як гром (Небрат).

Присутність певного фаталізму в світоглядних уявленнях українців Полісся, як і населення України загалом, спонукала жителів краю до пошуків навіть у деструктивних проявах небесної стихії позитивних моментів, що, зокрема відблядали у поглядах на грозовий вогонь як сакральний очисник від усього нечистого. Цим можна пояснити поширене серед населення переконання, що будь-що, запалене блискавкою, гріх гасити водою. Таку пожежу, згідно з народними уявленнями, можна залити лише молочними продуктами: кислим молоком, кісляком (Мироцьке, Феневичі, Жукин), молоком (Тетерівське), сироваткою (Залісся, Товстий Ліс, Рудьки, Варовичі, Феневичі, Жукин, Завалівка). Звичай гасити спричинену небесним вогнем пожежу саме молоком пов'язують, очевидно, з міфологічними уявленнями давніх індоєвропейців, рудименти яких збереглися і в слов'янських народів, про ототожнення молока з дощем (молоком небесних корів, якими бачилися грозові хмари) [Славянские..., 1995, с. 504].

Однією з найбільш шанованих рослин у слов'янських народів є верба, якою послуговувалися при різноманітних магічних діях, у тому числі й під час грози. Її частіше тримали у хаті, проте інколи висаджували біля будинку чи розкидали полем. Светет вербу у церкві і садет на вуглу хати трошкі оддаля. Її нада не резат,

не рубат, вона захищає од грому (Варовичі). Верба, як свячена, то носили на город розкидати, як малося гриміть, щоб не побило нічого (Липівка).

Спалення вербових гілочок могло б уберегти хату від попадання у неї блискавки, вигнавши нечисту силу, яка, за уявленням наших предків, ховалася від грози у димарі, під деревами, копицями тощо. Як вербу святат перед Паскою, так тие гіллячко сушат і як у печі топімо, так мі тие гіллячка палили, щоб грозу одвести. Це робили, не дожидаячись грози, а як висохне (Варовичі). Вербу святу кїдали у печ, щоб гром не спалив хату (Залісся).

Крім верби поліщуки використовували й інші освячені рослини. Як святять воду [на Водохрещя], треба вирвати із сосни гілочку і зберігати у хаті від грози (Мироцьке). На Маковей святять усяке зелле — цвєточкі, мачок. А то я бачіла, шо це святять хвойку — сосонку. І кажуть, шо то од грому (Феневичі). Свячене зілля палили під комином, як гроза великая (Пісківка). Таке зілля частіше спалювали, проте інколи його тримали у хаті.

Піч та пічне начиння символічно асоціювалися із сонцем, спекою, засухою. Про це переконливо свідчить використання у минулому хлібної лопати, рогачів та іншого пічного начиння у ритуалі зупинення граду, відвернення грози. Як град да дощ, скорей жонкі берут лопати, шо хлеб пекти, одчіняють двери і вікїдають на землю (Варовичі). Інколи пічне начиння викидали навхрест, що мало посилити магічний вплив на несприятливі явища погоди. Як град іде, треба викидат із хати коцубу, вилошника. Навхрест класти. І лопату ту, шо хлеб садить тоже (Красятічі).

Нині з метою припинення грози та граду практично не використовується пічне начиння, яке у більшості випадків вийшло з ужитку. У окремих населених пунктах пічне опалення замінено газовим, відійшло у минуле випікання хліба вдома. Навіть там, де ще зберігаються ці предмети хатнього вжитку, їх перестали використовувати, розуміючи, що вони не мають ніякого впливу на грозу та град.

Ритуальні дії біля криниці повсюдно поширені на Поліссі. Зв'язок земної води з водою небесною є основою міфологічних уявлень давніх слов'ян про природу дощу та причини засухи. Існує взаємозв'язок між водами підземними та водами небесними. Коли нижні судини забивалися, то це могло призвести до закупорки верхніх. Цим пояснюється необхідність відкривати забуті, замулені джерела під час засухи: Як засуха, то ходили чистити кринички, святчили (Завалівка). Криниці колісь вичищали, як нема дощу (Мироцьке).

Молебні, що здійснювали поліщуки під час стихійних та соціальних бід, у випадку засухи обов'язково включали і моління про дощ біля криниці чи іншої водойми. Незважаючи на

цілком християнську форму цих походів з коровами та іконами, у них яскраво присутні сліди дохристиянських треб біля криниці. *Зберутца баби коло колодцов, молились, щоб дощ пошов* (Варовичі).

Наступна категорія дій біля криниці відноситься до розряду «жертвоприношення» водам. Для Київського Полісся найбільш характерним було сипання в неї маку. Вочевидь, за уявленнями поліщуків, мак символізував дощ: чим більше маку сипали, тим ряснішого дощу очікували. *Як немає дощу, то треба мак святий у колодязь кидати* (Небрат). У криницю могли також лити воду, взятую з багатьох криниць, що могло ототожнювати її зі свяченою, збільшуючи магічну силу. *Як немає довго дощу, то ходили настоящие вдови і в три криниці святу воду лили* (Пісківка).

Особливої уваги заслуговує поширений у Поліському, Чорнобильському районах Київщини ритуал кидання в криницю глиняних горщиків. *Як засуха була, то гладишку в криницю кидали* (Красятічі). Цей ритуал можна порівняти з відомим у південних слов'ян способом протидії «черемидарської магії», тобто особливим діям, які викликали засуху і здійснювалися цегельниками та черепичниками, які були зацікавлені у ясній погоді, необхідній для сушіння черепиці та цегли [Толстыє, 1978, с. 105].

У деяких випадках у криницю кидали горщики з борщем. *Як засуха, так кралі одне у одного борщ у пече* (Залісся). Можна припустити, що борщ крадуть і кидають у криницю, щоб таким чином викликати магічні дії — виливання води з криниці. Проте, скоріш за все, використання борщу в обряді викликання дощу не випадкове, оскільки борщ фігурує також і в дитячих пісеньках, які можна вважати давніми заклинаннями: *Йди, йди, дощику, / Зварю тобі борщику / В новенькому горщику, / Тобі кашка, а нам борщ, / Шоб ішов густіший дощ* (Жукин). *Йди, йди, дощику, / Наварим тебе борщику / У новому горщику. / Поставимо на вербе, / Шоб випили вороб'є* (Красятічі). Використання борщу в ритуалі викликання дощу засноване на магічному зв'язку: *густий борщ — густий дощ*. До того ж текст пісеньки чітко вказує на жертвопринесення дощу. Подекуди на Середньому Поліссі в криницю кидали сіль (Великий Карашин), часник (Залісся).

Важливою обрядовою протидією граду стало перекушування градини, що належить до магічної опозиційної групи *великий — малий*. У такому разі град з великого мав перетворитися спочатку на малий, а потім і взагалі перестати. *Казали, шо тре град перекушувать* (Товстий Ліс). Для більшої магічності цю дію належало виконати певній особі: *Як гряд ішов, то нада удові розкусить грядину, то перестане* (Бобрик).

Унаслідок боротьби християнської та язичницької релігійних систем відбулося форму-

вання дуалізму, коли християнство намагалося спростувати поганські уявлення і вірування. Ця боротьба була тривалою, оскільки давні вірування та повір'я склали основу їхньої самосвідомості. Найживучішою виявилася «нижча» міфологія — уявлення про домовиків, русалок, відьом тощо. Вірування у головних поганських богів виявилися менш сталими. Чимало християнських святих перейняли на себе функції своїх язичницьких попередників, зокрема бога грому та блискавки Перуна у християнстві змінив пророк Ілля. Оскільки процес переходу функцій від одних богів до інших був тривалим та поступовим, це дозволило зберегти сліди архаїчних вірувань у сучасному християнстві. Яскравим прикладом вшанування бога Перуна можна вважати наявність у народному календарі громових днів. Поліщуки Київщини вшановували *Дев'ятуху, Десятуху* (Красятічі), *Дев'ятниці, Десятниці* (Опачичі), яка припадає на дев'ятий та десятий тижні після Великодня, другий день після Петра (Пісківка). Названі свята не входили до переліку т.зв. приписних святкових днів, проте відзначалися селянами надзвичайно ретельно.

Проте найчастіше громовим днем на Київщині вважають святого Пантелеймона, якого називають грізним Паликопою, тобто того, який карає блискавкою всякого, хто не вшанує цей день. *Паликопа — празник Пантелеймона. Колись казали Паликопа, а тепер кажуть Пантелеймон. В цей день не робили* (Тетерівське). Саме свято увібрало в себе два значення слів: *палити* і *копа*. Практично у кожному населеному пункті люди пам'ятають про покарання працюючих, які порушували заборони. *Паликоп — це празник, шо робить немона. Дід шось робив і погода була. Хмара йшла. Повкопа стояла, вдарив грім і колосочка з повкопи на осталося* (Пісківка). Скупчення багатьох громових свят на період жнив і сінокосів було не випадковим, оскільки посилювало цілком природний страх перед втратою врожаю внаслідок грозових явищ.

На Поліссі існувала низка табу, які пояснювали небезпекою засухи, що пов'язували з певними видами робіт та певними днями. Насамперед — це Благовіщення та час, який передував цьому святу. Усвідомлення заборон визначає трактування їхніх порушень як причини засухи і тягне за собою ту чи іншу спокутну дію. Перш за все до Благовіщення заборонялося копати землю і здійснювати інші дії, які передбачали доторкання до землі, навіть вбивати у землю коли, стовпи, городити тощо. Якщо табу порушували, то це могло призвести до засухи. Тому потрібно було усунути її причину: розібрати загорожу, вирвати коли тощо. *До Благовіщення колись не копали, даже не давали городить, казали таке, шо еслі ти будеш до Благовіщення городить, то ти загородиш дощ, не буде дощу* (Феневичі). *Да Благовіщення у землі не*

рабілі. Не гараділі, до ж дощ закопуєш. Як хто пагарадів, дак мі маладіє пойдём, плота віва-лім таго, і пойдє дощ (Рудьки).

Інша досить поширена заборона стосується самого дня Благовіщення, коли не дозволялося будь-що пекти чи смажити. *Якшо щось пекти на Благовіщення, то запікаєш тоді дощ (Пашківка).* У наведених прикладах можна чітко простежити зв'язок: пекти, смажити у печі — пекти, смажити на сонці, звідки виникло уявлення про піч та пічне начиння як символічні замітники сонця, спеки, засухи. Про це переконливо свідчить використання пічного начиння у магічних діях зупинки грози та граду, про що вже йшлося вище. Для нейтралізації сили спеки, вогню, сонця найкраще підходить вода, як головна протидія вогню, що може його загасити. *Водою обливали людину, яка на Благовіщення пече щось там таке, а на Благовіщення не можна пекти нічого, даже картопляника нельзя пекти. До ту людину, хто примічав по сусідству, обливали водою, щоб дощ пішов (Пашківка).*

Певна група заборон, яких дотримувалися з метою уникнення засухи, не пов'язана з Благовіщенням, а стосується усього весняного періоду. Усі роботи, в уявленні поліщуків, потрібно робити вчасно, особливо сіяти та садити городи. Невчасні роботи можуть призвести до несприятливих погодних явищ, як-от засуха. Тому потрібно знайти причину такого погодного стану й усунути його. *Як хто навесне часнік посадить, тоже дощу не буде, дак пойдём вірвем целу граду да в колодезь покидаем тей часнок весняни, шо до Благовішчення посажани (Рудьки).*

Поступово обрядовість втрачає релігійно-магічну спрямованість, зберігаючи лише окремих зв'язок з релігійно-магічними уявленнями. Обрядові дії набувають розважального характеру, хоча традиційно зберігають певні магічні властивості. На Київському Поліссі вдалося також зафіксувати магічні ритуали, які набули ігрових рис, втративши своє первинне значення.

Віра у надприродну силу води заснована на уявленнях про її очисну та «родючу» силу, адже вода забезпечує родючість лугам і полям. Суть обрядів викликання дощу полягає у магічному обливанні людей водою чи купання їх у річці. Ці обряди нерідко набували вигляду своєрідних розваг молоді. Проте цей обряд, хоча й перетворився на гру, зберіг риси давньої магічної дії, що характеризують наступні свідчення: *До крипиці ходили і обливалися водою, щоб дощ пошов. Так одне одного обливали (Товстий Ліс). Водю облівалися, щоб дощ пашов (Рудьки). Обливалися водою для дощу. Хто кого може, то того і обілле. Треба зненацька облить, щоб злякався (Осикове).*

Різдвяний період відігравав важливу роль у сільськогосподарському народному календарі поліщука, з яким пов'язані численні ворожін-

ня про майбутній урожай, погоду тощо. У цей час жителі Київського Полісся за допомогою різноманітних засобів також старалися відвернути мороз весною та влітку. Сакральність ритуалу визначається трикратним повторенням усього тексту чи окремих його частин, виконанням обряду старшим членом родини, частіше господарем.

Тексти запрошень морозу на Київському Поліссі мають власне формули запрошення та побажання на майбутнє. Ядром запрошувальної формули є дієслова *іди, прийди, ходи* тощо. Формула містить страву або взагалі вечерю, як одну із складових задобрення страшного стихійного лиха. Найбільш поширена формула *іди кутє ести* (Товстий Ліс, Мироцьке). У текстах використана формула протиставлення «тепер» і «весною», «влітку» тощо. Окрім часового означення, існує також уточнення об'єктів, які поліщукі хотіли вберегти від морозу. Перерахування компонентів, які належало вберегти від морозу, має довільний характер і часто варіюється господарями. *...у Петрівку не ходи і не морозь гуркив і городини (Жукин), ...шоб не поморозив наших телят, ягнят (Товстий Ліс), ... не йди не на жито, не на пшеницю, не на картоплю, не на шо (Мироцьке).*

Головними учасниками майже усіх ритуальних дій були жінки, чоловіки ж рідко вдавалися до магії. Лише для відвернення великих морозів зверталися до чоловіків — дідів. Важливе значення тут відігравали магічне число «12» та сімейний стан — справжні діди, тобто ті чоловіки, які мали своїх власних онуків. Число «дванадцять» виникло від множення чисел «три» і «чотири», яке належить до найбільш уживаних у міфопоетичних культурах числовим шаблоном і вважається щасливим. Можливо, уявлення поліщуків про те, що Мороз — це старенький дідусь — прислужилися цьому, але скоріш тут проявилася ритуальна чистота учасників — людей, які не мають дітородної функції. Лисіючи, втрачаючи волосся, чоловік втрачає також свою життєву силу, потенцію, стає неплідним [Бондаренко, 2003, с. 60]. *Шоб мороз пересевся, лисих личили (Товстий Ліс). Якцо великі морози, то щитали 12 лисих дядьків. Назвуть одного, пересядься мороз, другого, пересядься мороз (Пісківка).*

Народна практика виробила значну кількість різноманітних форм відвернення грози та граду, пов'язаних із замовляннями та молитвами. За свідченням інформаторів, деяким ворожбитам це було під силу — стихію або зупиняли, або відвертали вбік. Особливого значення надавалося обрядам, які здійснювали спеціальні носії езотеричної традиції — градівники, хмарники. Досить часто інформанти вказують, що були знайомі з людьми, які могли відвести хмару, але, що ті робили та яким чином, пояснити не могли.

Зовсім фрагментарно на Київщині представлений спосіб відвернення хмар за допомогою палиці, якою відігнали вужа чи змію від жаби. Інформанти вказують лише на те, що в їхніх селах були люди, які могли відганяти хмари за допомогою палички. *Бачить, що сунеться грядова хмара, він виходив, шось гаварив і палачкою таєю махав* (Великий Карашин).

Українці Київського Полісся практично всюди зазначали, що для відвернення грози потрібно молитися. Зверталися поліщуки до Бога так, як уміли, проте інколи вдається зафіксувати спеціальні молитви, які треба було читати під час грози. *«Коло моїх хоромин Ісусова гора. / На тій горі Матір Божа стояла. / Пришов Син — Ісус Христос, / ключі їй віддав від грому, / від мигавки, / від Божої сили»* (Феневичі). Цілком закономірним є факт, що інформатори набагато менше дають свідчень про хмарників, адже у радянські часи влада вела нищівну боротьбу зі всякими забобонами.

Попри понад тисячолітню історію становлення християнства на наших землях у обрядовості, звичаях, віруваннях українців глибоко закарбувалися елементи язичництва. До початку ХХІ ст. на Київському Поліссі збереглася певна кількість магічних оберегових засобів впливу на погоду, хоча й спостерігається їхнє скорочення та спрощення. Це можна пояснити освіченістю навіть людей старшого віку, багато з яких навчалися у школах, отримують інформацію з радіо та телебачення. У період бурхливих подій ХХ ст. відбулися значні зміни у світогляді народів, тому чимало архаїчних явищ перейшли з практичного використання в площину спогадів.

Баран В. Д. Давні слов'яни. — К., 1998. — 336 с.

Баран В. Д., Козак Д. Н., Терпиловський Р. В. Походження слов'ян. — К., 1991. — 144 с.

Беньковський І. Осина в верованнях и в понятіи народа на Вольни // КС. — 1898. — № 7. — С. 7—8.

Бондаренко Г. «Дід лисий, баба голомоза». Символіка та семантика волосся в традиційних уявленнях українців // Тіло в текстах культур. — К., 2003. — С. 55—62. Говірки Чорнобильської зони. Тексти / Упоряд.: П. Ю. Гриценко та ін. — К., 1996. — 358 с.

Славянские древности: Этнолингвистический словарь: В 5-ти т. / Под ред. Н. И. Толстого — М., 1995. — Т. 1: А—Г. — 584 с.

Словник української мови: В 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. — К., 1970. — Т. 1. — 799 с.

Толстые Н. И. и С. М. Заметки по славянскому язычеству. 2. Вызывание дождя в Полесье // Славянский и балканский фольклор. Генезис, архаика, традиции. — М., 1978. — С. 95—130.

А. А. Васянович

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ СОХРАНЕНИЯ АРХАИЧЕСКИХ МЕТЕОВЕРОВАНИЙ НА ТЕРРИТОРИИ КИЕВСКОГО ПОЛЕСЬЯ

В статье на полевом материале рассматриваются верования жителей Киевского Полесья, связанные с влияниями на погоду (засуху, грозу, град, чрезмерные морозы). Некоторые метеорологические обряды полещуки продолжают использовать в современных условиях, хотя преимущественно эти верования сохраняются в памяти людей старшего поколения и утратили практическое применение. Отдельные традиции приобрели новые христианские черты, несмотря на их глубокое архаическое содержание. Анализируются оппозиционные группы, направленные на противопоставление одних погодных явлений другим, в частности: свой — чужой, внутренний — внешний, огонь — вода, большое — маленькое.

Ключевые слова: Киевское Полесье, народная метеорология, верования, магия.

О. О. Vasianovych

CURRENT STATE OF ARCHAIC METEO-BELIEFS PRESERVATION IN KYIVAN POLISSYAN REGION

Beliefs of Kyivan Polissyan locals are considered on the field survey material. They are associated with the affects on the weather (drought, storm, hail and strong frost). The Polissyans continue using some meteorological beliefs now although they stay in the older people memory mostly and have lost their practical importance. Certain beliefs have acquired new Christian features in spite of their profound archaic content. The paper analyses the opposition groups aimed at contrasting certain weather events with other ones, in particular: friend or foe, internal — external, fire — water and large — small.

Keywords: Kyivan Polissyan region, folk meteorology, beliefs, magic.

Одержано 15.02.2016